

УДК 37.02

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi53.438>

Кузьменко В. В.^{*},
 orcid.org/0000-0002-5424-8234
 Слюсаренко Н. В.^{*},
 orcid.org/0000-0002-9215-5936

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ У МІСЬКИХ ПОЧАТКОВИХ УЧИЛИЩАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглянуто реформування системи музичної початкової освіти України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано, що зміст цих перетворень виявився у значних змінах якості їх просвітницької діяльності. Згідно зі статистичними даними показано рівень грамотності населення України наприкінці ХІХ ст., що вказувало на потребу розширення мережі освітніх установ.

На прикладі міських початкових училищ досліджується досвід музичної підготовки учнів у початкових школах України зазначеного періоду. Виявлено передумови створення міських училищ, надано перелік документів, що регламентували діяльність цих освітніх установ. Наголошено на особливості міських училищ того часу, яка полягала в класно-урочній системі викладання, а кількість бажаючих навчатись у них значно перевищувала вакантні місця, що свідчило про високу затребуваність цього типу навчальних закладів.

Незважаючи на те, що спів та гра на музичних інструментах не входили до навчального плану таких училищ і викладалися в позакласний час, у багатьох навчальних закладах музичній підготовці приділялася серйозна увага. У статті наводяться приклади навчання співу та гри на музичних інструментах учнів міських початкових училищ різних регіонів України. Вивчаються питання мети, змісту, методів і форм навчання співу; наводиться перелік навчальних посібників; указується на використання під час уроків музичних інструментів; аналізується зміна статусу предмета «Спів» у процесі реформування системи початкової загальної освіти.

Вивчення досвіду діяльності початкових навчальних закладів України другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. не втратило своєї актуальності в сучасних умовах. Звернення до історії викладання музики в міських початкових училищах дозволяє досліджувати основні концептуальні підходи до питань музичної підготовки в період становлення початкової освіти України й оформлення її методичної та законодавчої основ, що сприяє значному збагаченню історико-педагогічного знання.

Ключові слова: музична підготовка, міські початкові училища, спів, ХІХ – початок ХХ століття, Україна.

Постановка проблеми. Система освіти як найважливіший соціальний інститут має забезпечити наступність поколінь і передавання накопичених знань. Пошук шляхів розвитку музичної освіти в сучасній початковій школі, прогнозування майбутнього можливі на основі звернення до історичного досвіду. Певний інтерес при цьому становить вивчення практики музичної підготовки дітей в українській початковій школі другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Аналіз досліджень. Питання музичного й естетичного виховання особистості активно обговорювалися сучасниками, про що свідчать праці педагогів-практиків, громадських діячів, представників науки, зокрема М. Бунакова, О. Георгієвського, В. Григор'єва, П. Каптерьова, С. Рождественського, В. Стоюніна, В. Татищева, М. Толстого, К. Ушинського та ін. Процесу становлення та розвитку народної освіти

^{*}© Кузьменко В. В.

^{*}© Слюсаренко Н. В.

України присвячено праці Л. Вовк, О. Глузмана, М. Дем'яненка, І. Жорової, О. Кохановської, В. Майбороди, Л. Моїсеєнкової, В. Примакової та ін.

Грунтовні наукові дослідження музичної культури та освіти молодого покоління відображені у працях І. Гадалової, М. Гринченка, Є. Говорова, У. Дагілайської, А. Желан, С. Матвиенко, Я. Мельничук, А. Ольховського, Л. Процив, Н. Рудичевої, Т. Старух, І. Фрайт та ін.

Численні історико-педагогічні дослідження присвячені комплексному аналізу освітньої ситуації в Україні в аналізованій період, діяльності навчальних закладів певного типу тощо. Разом із тим залишаються аспекти, що потребують глибшого вивчення, серед яких – організація музичної підготовки молоді в міських училищах України у ХІХ – на початку ХХ ст.

Метою статті є дослідження питання музичної підготовки дітей в міських початкових училищах України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. є складним періодом реформ у Російській імперії, коли робилася спроба корінної модернізації держави. Освіта як багатоаспектне явище була тісно пов'язана з економічним розвитком, соціокультурною сферою і перебувала упродовж досліджуваного періоду в низці найважливіших процесів, що відбувалися в країні. Важливою складовою системи освіти є початковий щабель як першооснова, що визначає подальше навчання молодого покоління.

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХІХ ст. у країні розроблявся проєкт освітньої реформи, і питання про початкову народну освіту в ній було ключовим. Міністерство народної освіти розуміло складність вирішення питання народної освіти і зазначало: «З усіх питань, які треба було вирішити, питання про початкову освіту простого народу було найскладнішим і найважчим. Справа тут йшла не про поліпшення в адміністративному і педагогічному відношенні..., але про накреслення загального плану народної освіти, який міг би поєднати в одне і направити до однієї мети зусилля всіх різнорідних відомств, що мають у своєму завідунні народні училища, а разом з тим порушити та підтримати починання у цій справі станів, товариств та приватних осіб» [4].

Складність здійснення реформи полягала в тому, що в Російській імперії існувало чимало шкіл і училищ початкового рівня, які були підвідомчі не лише Міністерству народної освіти, а й Міністерству внутрішніх справ, державного майна, Св. Синоду, а також приватним особам.

Згідно з «Положенням про початкові народні училища» (1864 р.) до них належали елементарні школи всіх відомств, міські та сільські, зокрема недільні школи та школи для дорослих. Ухвалений законодавчий акт надавав широку ініціативу громадськості, приватним особам та окремим відомствам у справі організації початкової освіти. На себе держава поклала роль посередника та координатора дій усіх розрізнених відомств. Початкові народні училища мали «стверджувати в народі релігійні моральні поняття і поширювати початкові корисні знання» [1].

Початкові народні училища були призначені для дітей усіх станів. Допускалося навіть спільне навчання хлопчиків та дівчаток. Усі початкові училища підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Це не стосувалося лише церковно-парафіяльних шкіл, які залишилися у віданні Святого Синоду. Для управління школами на місцях обиралися училищні ради, до яких входили представники земства та міського самоврядування.

Завданням такого навчання вважалося повідомлення учням найпростіших і найзагальніших знань, які, з одного боку, становили б необхідну основу будь-якої подальшої загальної та професійної освіти, а з іншого – гарантували б той мінімум розвитку, який потрібний для того, щоб, ставши дорослими, вони могли свідомо брати участь у житті країни [там само].

Серед усіх шкіл початкового ступеня освіти особливо виділялися міністерські училища («зразкові»). До них належали повітові та парафіяльні училища.

Положення про початкові народні училища (1864 р.) не стосувалося повітових училищ, що діяли за статутом 1828 р. і були сполучною ланкою між початковою та середньою школою. На початку 1860-х р. Міністерство народної освіти передбачало їх перетворити на школи двох типів – прогімназії (для дітей дворян та великого купецтва) та вищі двокласні парафіяльні початкові училища (для дітей селян і міщан) [8].

Перетворення повітових училищ на міські відбулося 1872 року, коли було ухвалено Положення про ці навчальні заклади. Міські училища входили до початкових навчальних закладів і, як і всі освітні установи даного ступеня, мали на меті надати дітям всіх станів початкову розумову і релігійно-моральну освіту. До того ж міські училища мали давати закінчену загальну елементарну освіту та навчати тих знань, які можуть бути найбільш корисними в практичному житті. Це й відрізняло такі навчальні заклади від решти, що становили початкову освіту.

Міські училища поділялися на однокласні, двокласні, трикласні та чотирикласні. За клопотанням земства, міських товариств або приватних осіб, міські училища могли бути засновані також у складі п'яти або шести класів [2].

Положення 31 травня 1872 р. установлювало класну систему викладання, тобто кожному штатному вчителю доручалося викладання в довіреному йому класі всіх предметів (крім закону Божого, співу та гімнастики). Така система становить особливість міських училищ і була встановлена, за поясненням міністерства, не лише «за нестачею викладачів та коштів», але ще тому, що «цією мірою досягається велика зосередженість у викладанні та моральному впливі на дітей» [3].

Навчальний курс міських училищ складався з таких предметів: 1) Закон Божий; 2) читання та письмо; 3) російська мова та церковнослов'янське читання з перекладом на російську мову; 4) арифметика; 5) практична геометрія; 6) географія та історія; 7) відомості з природної історії та фізики; 8) креслення та малювання; 9) спів; 10) гімнастика [2].

1897 року Міністерство народної освіти запропонувало «Прикладні програми предметів для викладання в початкових народних училищах», чільне місце у виховній роботі школи мало зайняти утвердження релігійно-моральних понять [12].

Прогресивні зрушення в галузі освіти в Україні наприкінці ХІХ ст. призвели до значного розширення мережі початкових закладів. Кількість початкових шкіл зросла у 12 разів порівняно з 1856 р. і досягла майже 17 тис., однак вони не задовольняли потреби народу в початковій освіті. Поза школою залишалось понад 70 % дітей. Загалом рівень писемності в Україні був неоднаковим. Якщо серед сільського населення вміли читати й писати до 20 %, то в містах ця цифра сягала 50 %, а серед робітників Києва і Харкова – 60 % [15]. Якість навчання у народних школах була низькою. Найпримітивнішу освіту давали церковнопарафіяльні школи, які 1900 року становили 80 % від усіх початкових шкіл [14].

У Херсонській губернії серед початкових закладів були розповсюджені початкові училища (земські та міські), приходські та міністерські. Станом на 01.01.1893 р. початкових народних училищ нараховувалось 471 [16]. Спів і гра на музичних інструментах у міських училищах не входили до навчального плану, а мали викладатися в позакласний час. Однак у низці навчальних закладів їм надавалось серйозне значення. Зміст навчання складався з молитов, церковних співів, гімнів і пісень.

У Херсонській губернії в початкових училищах для навчання співу використовували такі посібники: «Сборник украинских народных песен» (укладач О. Рубець, 1872 р.), «Руководство к хоровому пению по цифирной методе Шева» К. Альбрехта (1874 р.), «Сельские хоры. Сборник для школьного и народного пения» (під редакцією В.Шемякіна й В. Главача, 1895 р.), «Методология пения. Курс педагогики пения. Руководство для учителей и пособие для учащихся» (укладач К. Мазурин, 1903 р.), «Методика пения.

Руководство к постановке и преподаванию хорового пения в народных, церковно-приходских школах и прочих учебных заведениях» (укладач О. Карасьов, 1914 р.), «Руководство к обучению пения» Г. Ломакіна, «Руководство к обучению пения» О. Рожнова, «Русский детский песенник» Фамініна, «Собрание молитв на 21 голоса» О. Рожнова [16].

Як метод навчання використовувалася популярна на той час цифрова система французького педагога-музиканта Є. Шеве. Сутність методу полягала в тому, що звуки або щаблі ладу позначалися цифрами (1, 2, 3...), діези та бемолі – косою рисою, верхня октава – рисою зверху, нижня – рисою знизу. Це давало учням молодших класів можливість записувати у своїх зошитах вправи, що вивчались у співі. За таких умов полегшувалась праця викладача, якому вже не потрібно було по кілька разів на день записувати на дошці одну й ту саму вправу [13].

Згідно з таблицею числа тижневих уроків на спів у міських училищах відводилось по 3 години на тиждень в позаурочний час [11]. У процесі навчання співу вчителі використовували музичні інструменти.

За даними 1893 р. у земських початкових школах Єлисаветградського повіту Херсонської губернії по 1 годині щодня відводилось на спів у 1 школі, 2 уроки на тиждень – у 4 школах, 3 уроки на тиждень – у 5 школах, від 2 до 3 уроків – у 2 школах, від 3 до 4 уроків на тиждень – в 1 школі. Було організовано 103 хори. У міністерських школах спів викладали у 2 школах Ананьєвського, у 9 школах Тираспольського, в 1 школі Одеського та 11 школах Херсонського повітів. Загалом у Херсонській губернії на початок ХХ ст. предмет «Співи» викладався у 233 з 438 земських шкіл (53,2 %) та у 35 з 68 міністерських шкіл (51,5 %) [16].

1900 року в усіх міських училищах Одеської навчальної округи спів викладався як додатковий предмет поза межами розкладу, а у 12 центральних міських училищах окрім співу навчали грі на піаніно та органі [5].

Міністерськими постановами 1901–1907 років у курс деяких міських училищ було дозволено ввести як додаткові необов'язкові предмети викладання «музики; оркестрової музики; струнної музики; церковного співу різних сповідань» [9]. Так, в Олександрівському чотирикласному міському училищі Катеринославської губернії у 1902–1903 рр. було введено навчання грі на духових та струнних музичних інструментах [6].

1906 року директором народних училищ Чернігівської губернії було подано клопотання Попечителю Київського навчального округу про дозвіл увести для охочих після обіду за плату 1 рубль на місяць «викладання струнної музики» у Борзянському чотирикласному міському училищі [7].

Законом від 25 червня 1912 р. міські початкові училища були поступово перетворені на вищі початкові училища [10]. У них передбачався чотирирічний курс навчання з урахуванням однокласного початкового училища. Малювання, креслення, співи та гімнастика з предметів позакласних занять стали класними.

Після успішного завершення навчання в міському училищі перед його випускниками відкривалися широкі можливості. Ті, хто закінчив перші чотири класи, без проходження вступних випробувань могли потрапити до гімназії або реального училища. У разі успішного завершення повного курсу навчання та отримання атестату випускники училища мали право вступити на цивільну службу. Випускники, які побажали стати вчителями міських училищ, на деякий час залишалися в училищі, а потім продовжували навчання в учительському інституті.

Висновки. Таким чином, у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. освітній простір Російської імперії еволюціонував відповідно до суспільно-політичних і соціально-економічних умов, намагаючись своєчасно реагувати на потреби різних верств суспільства. Успішно вирішуючи покладені на них завдання, міські училища були важливою ланкою в підвищенні рівня початкової освіти України.

Однією з основних цілей навчання в міських училищах були розвиток та зміцнення моральності учнів. Незважаючи на те, що спів і гра на музичних інструментах не входили до навчального плану, у багатьох навчальних закладах їм надавалося серйозне значення.

Зміст навчання складали церковні співи, молитви, гімни, світські патріотичні пісні, народні пісні, музична грамота. Навчання в деяких училищах проводилось за цифровою системою Є. Шеве, зустрічалися приклади щоденних занять зі співу для учнів міських училищ та обов'язкових (у рамках навчального плану) уроків співу по 3 години на тиждень, а також успішної організації навчання гри на музичних інструментах.

Із перетворенням структури початкової освіти на початку ХХ ст. змінився і статус співу, який із позакласних занять було включено до навчального плану. Викладали співи в міських училищах як вчителі інших предметів навчального курсу, так і «особливі» наймані вчителі.

Важливою складовою початкової народної освіти є особливості музичної підготовки учнів у школах та училищах. Досвід музичної освіти в міських початкових училищах України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття становить інтерес для дослідників та вчителів музики як щодо розширення історико-педагогічного їх світогляду, так і для осмислення власної практичної діяльності.

Подальше історико-педагогічне дослідження викладання музики в закладах освіти України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. є перспективним для розуміння процесу становлення та розвитку вітчизняної системи освіти загалом.

Список використаних джерел:

1. Высочайше утвержденное Положение о начальных народных училищах от 14 июля 1864 года. Полное собрание законов Российской Империи. Том 39. Отд. 1. № 41068. С. 613–618.
2. Высочайше утвержденное Положение о городских училищах от 31 мая 1872 года. Полное собрание законов Российской Империи. Том 47. Отд. 1. № 50909. С. 727–736.
3. Мансуров П. П. Городские училища по Положению 31 мая 1872 года / сост. учитель Нолинского городского училища П. П. Мансуров. Вятка: Тип. и хромолит. Маишеева, бывш. Куклина и Красовского, 1900. 39 с.
4. Обзор деятельности Министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862, 1863 и 1864 гг. Санкт-Петербург, 1865. 713 с.
5. РГИА. Ф. 733. Оп. 203. Ед. хр. 1916. л. 7 об.–8 об.
6. РГИА. Ф. 733. Оп. 203. Ед. хр. 1917. л. 4.
7. РГИА. Ф. 733. Оп. 175. Ед. хр. 111. л. 150.
8. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902. Санкт-Петербург: Министерство народного просвещения, 1902. 785 с.
9. Свод законов, циркуляров и справочных сведений по народному образованию в переходный период / составлен В. И. Чарнолуским. М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. 272 с.
10. Соколов Ф. Об инструкции для высших начальных училищ. *Школа и жизнь*. 1916. № 34. 24 августа. С. 3.
11. Таблица числа недельных уроков в городских училищах. *Циркуляр по Казанскому учебному округу*. 1872. № 7. С. 469–473
12. Фальборк Г. А., Чарнолуцкий В. И. Народное образование в России. Санкт-Петербург: Изд. О. Н. Поповой, 1905. 401 с.
13. ЦИАМ. Ф. 459. Оп. 4. Т. 3. Ед. хр. 3238.
14. Історія освіти в Україні. 2015. URL: http://www.kremvo.pp.ua/2015/09/blog-post_29.html
15. Король В. Ю. Історія України. *Розвиток культурного життя*. 2008. URL: https://pidru4niki.com/1405100356881/istoriya/rozvitok_kulturnogo_zhittya
16. Якименко С. І., Желан А. В. Становлення та розвиток музичної освіти в Херсонській губернії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. 2-ге видання, доповнене та перероблене. *Педагогічна серія «Історичними стежинами»*, Київ: Слово, 2014, 240 с.

References:

1. Vysochaishe utverzhdennoe Polozhenie o nachalnykh narodnykh uchilishchakh ot 14 iuliia 1864 goda [The highest approved Regulations on Primary Public Schools dated July 14, 1864]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*, 39, 1 (41068), 613–618 [in Russian].
2. Vysochaishe utverzhdennoe Polozhenie o gorodskikh uchilishchakh ot 31 maia 1872 goda [The highest approved Regulations on Urban Schools dated May 31, 1872]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*, 47, 1 (50909), 727–736 [in Russian].
3. Mansurov, P. P. (1900). *Gorodskie uchilishcha po Polozheniiu 31 maia 1872 goda* [Regulations on Urban Schools dated May 31, 1872]. Viatka [in Russian].
4. Obzor deiatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniia i podvedomstvennykh emu uchrezhdenii v 1862, 1863 i 1864 [Overview of the activities of the Ministry of Public Education and its subordinate institutions in 1862, 1863 and 1864]. (1865). St. Petersburg [in Russian].
5. Russian State Historical Archive (RSHA). (Fund 733. Inventory 203. Leaf 1916) [in Russian].
6. Russian State Historical Archive (RSHA). (Fund 733. Inventory 203. Leaf 1917) [in Russian].
7. Russian State Historical Archive (RSHA). (Fund 733. Inventory 175. Leaf 111) [in Russian].
8. Rozhdestvenskii, S. V. (1902). *Istoricheskii obzor deiatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniia (1802–1902)* [Historical review of the activities of the Ministry of Public Education (1802–1902)]. St. Petersburg: Ministry of Public Education [in Russian].
9. Charnoluskim, V. I. (1908). *Svod zakonov, tcirkuliarov i spravochnykh svoedenii po narodnomu obrazovaniiu v perekhodnyi period* [Code of Laws, Circulars and Reference Information on Public Education in the Transitional Period]. Moscow [in Russian].
10. Sokolov, F. (1916). Ob instrukcii dlia vysshikh nachalnykh uchilishch [On instructions for higher elementary schools]. *Shkola i zhizn*, 34, 3 [in Russian].
11. Tablitca chisla nedelnykh urokov v gorodskikh uchilishchakh [Table of the number of weekly lessons in urban schools]. (1872). *Tcirkuliar po Kazanskomu uchebnomu okrugu*, 7, 469–473 [in Russian].
12. Falbork, G. A., & Charnoluskii, V. I. (1905). *Narodnoe obrazovanie v Rossii* [Public education in Russia]. St. Petersburg [in Russian].
13. Central Historical Archive of Moscow (CHAM). (Fund 459. Inventory 4. Volume 3. Leaf 3238) [in Russian].
14. Istoriiia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]. (September 14, 2015). Retrieved from http://www.kremvo.pp.ua/2015/09/blog-post_29.html [in Ukrainian].
15. Korol, V. Yu. (2008). Istoriiia Ukrainy [History of Ukraine]. *Rozvytok kulturnoho zhyttia*. Retrieved from https://pidru4niki.com/1405100356881/istoriya/rozvitok_kulturnogo_zhyttya [in Ukrainian].
16. Yakymenko, S. I., & Zhelan, A. V. (2014). Stanovlennia ta rozvytok muzychnoi osvity v Khersonskii hubernii (kinets XIX – pochatok XX st.) [Formation and development of music education in the Kherson province (the end of the 19th – the beginning of the 20th century)]. *Pedahohichna seriia «Istorychnymy stezhynamy»* [in Ukrainian].

Kuzmenko V. V.,
orcid.org/0000-0002-5424-8234

Slyusarenko N. V.,
orcid.org/0000-0002-9215-5936

MUSICAL TRAINING FOR CHILDREN IN MUNICIPAL PRIMARY SCHOOLS OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

The article examines the reformation of the music elementary education system in Ukraine in the second half of the 19th to the early 20th century. It reveals that the essence of these transformations was manifested in significant improvements in the quality of educational activities. It also describes the literacy level in the population of Ukraine at the end of the 19th century based on statistical data, which indicates the then-existing need for expanding the network of educational institutions.

The article explores musical training for children in Ukraine during the mentioned period, using the example of municipal primary school practices. It identifies the prerequisites for establishing municipal primary schools and provides a list of documents regulating the activities of these educational institutions. Special attention is given to the class-and-lesson system as a special thing about the teaching methods in the municipal schools at that time, and the fact that the number of students willing to attend

those schools far exceeded the vacant studying places, indicating a high demand for this type of educational institutions.

Although singing and playing musical instruments were not included in the regular curriculum of such schools and were taught outside school hours, many educational institutions paid great attention to musical training. The article provides examples of teaching singing and playing musical instruments to municipal primary school students in different regions of Ukraine. The study examines the purpose, content, methods, and forms of teaching singing, provides a list of educational materials, and highlights the use of musical instruments during lessons. Additionally, it analyzes how singing evolved as a study subject while reforming the general elementary education system.

Studying the experience of elementary educational institutions in Ukraine in the second half of the 19th to the early 20th century remains relevant in modern times. Exploring the history of music education in municipal primary schools allows for an investigation of the fundamental conceptual approaches to musical training matters during the infancy of primary education in Ukraine and the development of its methodological and legislative foundations, significantly enriching historical-pedagogical knowledge.

Key words: musical training, municipal primary schools, singing, 19th – early 20th century, Ukraine.

Дата надходження статті: 27.04.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Данилюк С. С.

УДК 37:355.58

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi53.457>

Примакова В. В.*,

orcid.org/0000-0002-8914-6748

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено розгляду проблеми організації просвітницької діяльності на території України в історичній ретроспективі. Схарактеризовано особливості організації прогресивного просвітницького руху від часу його виникнення і впродовж розвитку в Україні. Проаналізовано чинники впливу на трансформації, що відбувалися в просвітництві як явищі, що уможливило ідеологічну підготовку населення до зміни суспільно-економічної формації. Виявлено чинники впливу на розвиток педагогічної думки, форм організації громадських інституцій в освітній справі, до яких відносимо передусім їх групи – суспільно-політичні, соціально-економічні та культурноосвітні.

З'ясовано, що однією з головних функцій сучасної просвітницької діяльності в громадах залишається мотивування населення до отримання нових знань, сформованості актуальних навичок і вмінь. Результатом просвітницької роботи також було й залишається самовдосконалення, отримання додаткових навичок за допомогою неперервного навчання, зокрема аналізу отриманої інформації (медіаграмотності).

Уточнено формат сучасних освітньо-просвітницьких ініціатив, що найчастіше нині впроваджується в громадах через неформальну освіту, яка охоплює позашкільну, післядипломну, громадянську освіту, шкільне та студентське самоврядування, освіту дорослих. Простежено зміни, що відбулися у змісті просвітницької роботи та застосуванні форм її організації (регулярних і нерегулярних).

Наголошено на ефективності системного підходу до організації просвітницької діяльності в громадах у нинішніх умовах криз і катастроф. Акцентовано на важливості створення умов, за яких відповідна діяльність буде результативною. Ураховуючи курс України на розвиток

*© Примакова В. В.